

Bidrag til Kundskab om Alteret hos Grækerne.

Af

J. L. Ussing.

(Meddelt i Mødet den 4. Maj 1900.)

Hvad Grækerne og Romerne forstode ved et Alter, og hvorledes deres Altre saa ud, vilde vistnok de fleste betragte som en saa vel bekendt Sag, at det var urimeligt at drøfte dette nærmere. Litteraturens Vidnesbyrd suppleres med et overordentligt stort Antal af virkelig bevarede Monumenter; og mangfoldige Haandbøger og Lexika give tilstrækkelig Oplysning derom. Enhver vil sige, at Alteret er det Bord eller, for at udtrykke os mere almindeligt, det Sted, hvor man bringer Guddommen sit Offer. Det er naturligvis forskelligt efter Offerets Art, efter som det er et Brændoffer, hvori Dele af et slagtet Dyr skulle fortæres af Ilden for som Røg at kunne stige op til Guderne, eller det kun er bestemt til at ofre Røgelse paa eller til at henlægge Korn, Frugter, Kager eller lignende Sager paa, til at udgyde Vin, Olie, Mælk eller Honning over, eller hvad man videre kan tænke sig. Det kan være stort eller lille, faststaaende eller transportabelt, af Sten eller Metal; det kan være dannet af Jord eller uformelige Stene eller være en arkitektonisk opført Bygning; det kan være smykket med udmærket Billedhuggerarbejde eller uden saadant; men dets Bestemmelse er altid den samme, nemlig at modtage Offeret. Der er imidlertid i den nyeste Tid fremsat Tanker om at det ikke altid har

været saaledes, og man har igennem vilkaarlige og misforstaaede Tydninger af Monumenterne villet gøre Opfattelser gældende, der ikke bør staa uimodsagte. Jeg har derfor ment at burde optage Spørgsmaalet til ny Behandling.

I.

Ordet *βωμός* synes oprindeligt at have haft en almindeligere Betydning, som Forhøjning eller Fodstykke; thi saaledes bruges det i Iliad. 8, 441, hvor Poseidon efter at have spændt Hestene fra Zeus' Vogn sætter denne op paa sin Plads, *ἄρματα δ' ἄμ βωμοῖσι τίθει*, og i Od. 7, 100, hvor de gyldne Drengene, der bare Faklerne i Alkinoos' Palads, siges at staa *ἐϋδμήτων ἐπὶ βωμῶν*; men i Almindelighed bruges det om de Altre, der oprejses for Guderne (*ἱεροὶ βωμοί* Il. 2, 305). Saadanne omtales oftere hos Homer. Nogle Steder nævnes kun «den hellige Indhegning og Alter» (*τέμενος βωμός τε θυήεις*) som ved Zeus' Alter paa Ida-bjerget Il. 8, 48, ved Flodguden Spercheios Il. 23, 148, ved Aphrodite i Paphos Od. 8, 363, saa at det synes, som om der ikke har været noget Tempel bagved Alteret; men ved Apollons Alter paa Chryse (Il. 1, 448) var der ogsaa et Tempel, se Il. 1, 39: *εἴ ποτέ τοι χαρίεντ' ἐπὶ νηὸν ἔρεψα*. Man har studset over at Præsten tækkede (*ἔρεψε*) Templet, og der har baade i Oldtiden og i den nyere Tid været dem, der have tænkt at kunne forstaa det om at han paa Festdagene behængte Templet med Kranse, saaledes som vi, i det mindste i senere Tider, vide at det var Skik baade ved Templer og ved Altre. Men dette stemmer ikke med Ordets Betydning, se Od. 23, 192 f. om Odysseus' Hus: *θάλαμον δέμον, ὄφρ' ἐτέλεσσα, πυκνήσιν λιθάδεσσι, καὶ εἶ καθύπερθεν ἔρεψα*, og Il. 24, 450 om Achilles' Telt, som Myrmidonerne opførte af høje Træstammer og tækkede med Rør, *ἄταρ καθύπερθεν ἔρεψαν λαχνήεντ' ὄροφον λειμωνύθεν ἀμήσαντες*. Det falder heller ikke Plato ind at forstaa det

anderledes, naar han Rep. III, 394 A omskriver Stedet saaledes: *εἴ τι πώποτε ἢ ἐν ναῶν οἰκοδομήσεσιν ἢ ἐν ἱερῶν θυσίαις κεχαρισμένον δωρήσαιο*. Men skal man nu oversætte: «jeg har takket Dit yndige Tempel»? Er det troligt, at et «yndigt», og det maa vel være et «vel bygget» Tempel, hyppig kunde trænge til et nyt Tag? Man maa snarere oversætte: «jeg har takket et yndigt Tempel for Dig», saa at der tænkes paa noget, der rejses paa ny ved enhver Fest, noget der ligner Achilles' Telt, en Løvhytte. Man faar da en Analogi med Pausanias' Fortælling om at det ældste Tempel for den Delphiske Apollo var opført af Laurbærgrene, og altsaa lignede en Løvhytte, X, 5, 9: *Ποιηθῆναι τὸν ναὸν τῷ Ἀπόλλωνι τὸ ἀρχαιότατον δάφνης φασὶ καλύβης δ' ἂν σχῆμα οὗτος γε ἂν εἶη παρεσχημένος ὁ ναός*. Har man nu ved Ofringerne ladet det være nok at oprejse en Løvhytte og saa overladt det til Fantasien at tænke sig Guddommen tage Bolig der? Eller skulle vi i Betragtning af, at et Tempel maa være Bolig for et Gudebillede, tænke os, at der har været et lille Træbillede af Guden, et *ξόανον*, som Præsten bevarede i sit eget Hus, hvorfra det ved højtidelige Lejligheder, som Optog og Ofringer, førtes frem, saaledes som det fortælles om den Ithomatiske Zeus' Billede i Messene, som den hvert Aar valgte Præst havde i sit Hus, Pausan. IV, 33, 2. Derom kunne vi intet afgøre; men virkelige, faste Templer omtales andre Steder hos Homer, som Apollons Tempel paa Pergamos, II, 7, 83. 4, 508 og 5, 446 ff., hvor Apollon efter at have frelst Aeneas fra Diomedes' Anfald fører ham hen til sit Tempel, hvor Leto og Artemis pleje den forkomne Helt: *Περγάμφ εἰν ἱερῇ, ὅθι οἱ νηός γ' ἐτέτυκτο· ἤτοι τὸν Αἰητῶ τε καὶ Ἄρτεμις ἰοχέαιρα ἐν μεγάλῃ ἀδύτῃ ἀκέοντό τε κυδαινόν τε*. Helligdommens Inderste, hvor de pleje ham, kaldes «det store Adyton», saa at det er klart, det er ingen Løvhytte, der tales om, men en anselig Bygning. Den mægtige Stentærskel (*λάινος οὐδός*) i Delphi, som man maatte overskride, naar man vilde høre Gudens Orakelsvar (Od. 8, 80), og bag hvilken Gudens rige Skatte

vare gemte (Il. 9, 404), kan da heller ikke betegne Indgangen til en aaben Indhegning, men til et vel lukket Tempel. Det samme er Tilfældet med Athenes Tempel paa Iions Borg, Il. 6, 88: *νηὸν Ἀθηναίης γλαυκῶπιδος ἐν πόλει ἄκρη*, hvor Hekabe i Spidsen for de gamle Troerinder i højtideligt Optog bringer Gudinden den kostbareste Klædning, hun ejede, og lægger den paa Gudindens Knæ, v. 92: *θεῖναι Ἀθηναίης ἐπὶ γούνασιν ἠρχόμοιο*, samt lover hende et Offer af 12 aarsgamle Kvier. Der er, som vi se, et Offeralter og et siddende Gudebillede, og Templet var forsvarlig lukket og maatte aabnes med en Nøgle, v. 89: *οἴξασα κληῖδι θύρας ἱεροῖο δόμοιο*. I Iliadens 2. Bog siges der, som bekendt, at Athena opfostrede Erèchtheus og lod ham bo i sit rige Tempel, hvor der hvert Aar ofredes Tyre og Lam til hende (2, 549: *καδ' δ' ἐν Ἀθήνῃς εἶσεν ἐφ' ἐνὶ πῖονι νηφῶ*). De der ikke ville indrømme, at Homer kendte Templer, ville sige, at Skibskatalogen jo maa anses for en senere Tilsætning, og dette Sted altsaa intet beviser, ligesom de af samme Grund se bort fra de mangfoldige Steder i de homeriske Hymner. Men det gaar paa ingen Maade an at se bort hverken fra Il. 6 eller fra Od. 6, 7 ff., hvor det fortælles, at Nausithoos, da han bosatte Phæakerne paa Scheria, drog en Mur omkring Staden og byggede Huse deri, opbyggede Templer og udskiftede Markerne (v. 10: *καὶ νηὸς ἐποίησε θεῶν καὶ ἐδάσσατ' ἀρούρας*). Ja saaledes saa de Steder ud, som Homer kendte, og om vi end ikke fuldstændig kunne tyde det gamle Troias Rester paa Hissarlik, saa er det dog ret sandsynligt, at i det mindste en af de der forefundne Bygninger har været et Tempel (se Dörpfeld i Mittheil. Athen 1894 Taf. II). Sagen er i det hele rigtig fremstillet baade i K. F. Hermanns Gottesdienstliche Alterthümer § 18 og hos Helbig, Das Homerische Epos aus den Denkmälern erläutert S. 312 ff. Den Tid, da Hellenerne ikke havde Templer og Gudebilleder, maa ligge langt tilbage for Homer.

Naar Herodot (II, 52) förtæller, at Pelasgerne i den ældste Tid ofrede til Guderne i Almindelighed uden at have særskilte

Navne til dem, og naar Varro (hos Augustinus Civit. Dei IV, 31) siger, at de gamle Romere i mere end 170 Aar dyrkede Guderne uden Billeder, er der ingen Grund til at forkaste saadanne Betretninger. Det er rimeligt, at man i de ældste Tider hverken tillagde disse mægtige, usynlige Aander, som syntes at styre eller gribe ind i Verdens Gang, særskilte Navne eller et bestemt Udseende, men dog alligevel ofrede til dem, naar man frygtede deres Vrede eller vilde paakalde deres Hjælp. Efterhaanden ønskede man dog nærmere at klare sig disse Aanders Væsen og særlige Virksomhedsomraader; man gav dem Navne, og som Væsener med Vilje tænkte man sig de maatte have menneskelig Skikkelse, kun at de vare meget mægtigere og større end Menneskene. Ja man dristede sig endog til at gøre Billeder af dem, og var Billedet gjort, og det tilmed i et forgængeligt Stof, som af Træ og iført vævede Klæder, saa byggede man ogsaa et Hus dertil; men Alteret havde været der før Templet¹⁾.

Vilde man sætte sig i Forbindelse med disse mægtige Væsener, maatte det ske ved Ofring; Røgen af det slagtede Offerdyrs Fedt og Indvolde hidkaldte dem. Alteret rejste man snart i sin egen Gaard, hvor man hyppigst havde Brug derfor, snart paa Steder, som Guderne maatte antages særlig at ynde eller hvor man mente, at de havde vist deres Nærværelse, som for Poseidon paa Klipperne ved Havet, for Artemis i Skovens Tykning, for Muserne og Nymferne ved Bjergskraaningernes rislende Kilder og Elve. Hyppig vandrede man op paa Bjergenes Toppe for at være Himlen nærmere²⁾. Det var en nærliggende Tanke, at Himmelens Guder dvælede paa Bjergenes Toppe. Armeniske Forfattere omtale det store Bjerg, hvorfra man saa vidt ud over Landene, som Afgudernes Plads; det kaldtes Nahats (Anahits) Trone³⁾. Fra Grækenland have vi talrige Exempler.

¹⁾ Cf. Curtius «Die Altäre von Olympia» i Abhandl. d. Berliner Akademie 1881. VIII.

²⁾ Strabo X, 3, 23: *ὀρειβασίαι*. Lukian *περὶ θυσιαῶν* 10: *ὄρη ἀνέθεσαν*.

³⁾ Gelzer i *Berichte d. Sächs. Ges. d. Wiss.* 1896. S. 115.

Hyppig rejste man et Alter paa Bjergets Top, eller man tilhuggede en fremragende Klippetinde lidt, saa at den fik Formen af et Alter. Vi nævnte ovfr. Zeus' Alter paa Ida-bjerget (Iliad. 8, 148. 22, 171). Pausanias omtaler VIII, 38, 7 den Lykæiske Zeus' Alter paa Lykæon-Bjergets højeste Top, hvorfra man kunde overse Størstedelen af Peloponnes, og han fortæller (I, 32, 2), at der paa alle Bjergene omkring Athen fandtes Altre og Gudebilleder, paa Pentelikon for Athene, paa Hymettos for Zeus og Apollon, paa Parnes flere Altre for Zeus. Solinus vil vide, at der paa selve Olympens Top fandtes et Alter, hvor de frembaarne Offere hverken forstyrredes af Blæst eller Regn. Vi kunne ogsaa minde om den saakaldte Xerxes' Trone paa Bjerget Kerata imellem Attika og Megaris. Plutarch meddeler i Themistokl. 13 det Sagn, at her havde Perserkongen rejst sin gyldne Stol og set paa Slaget ved Salamis omgiven af talrige Skrivere, der skulde optegne det sete, og Nygrækerne paavise Xerxes' Throne. Det er efter Reichel i Festskriftet for Bendorff (1898) S. 63 en af Menneskehaand tilhugget Klippetinde, 1,15 M. høj, 1,50 bred, og for oven 0,90 M. dyb. Han bemærker, at det ikke er en Tronstol, men vel maa kaldes et Alter. Endelig kunde man erindre om, at endnu i dette Øjeblik mange Bjergtoppe i Hellas have Navn efter Profeten Elias, hvem man med god Grund har antaget for en Afløser af Helios.

Et storartet Minde har holdt sig indtil vore Dage i Lydien paa Bjerget Sipylus ovenover Magnesia. Det er den af Pausanias I, 21, 3 omtalte Niobe, en i Klippen udhuggen Kvindeskikkelse, der sidder i en 10 Met. høj Nische. Nærved, siger Pausanias, synes det kun at være en formløs Klippe, men fjerner man sig lidt, ser man, at det er en grædende Kvinde. Det er den ulykkelige Moder, som da hun havde mistet alle sine Børn, blev forvandlet til Sten. Det er klart, at dette kolossale Arbejde ikke er udført for at forestille den bekendte græske Sagnfigur; det er en oldasiatisk Gudinde fra en Kulturperiode,

der ligger forud for Grækernes, se Perrot-Chipiez Hist. de l'art IV, p. 574. Andensteds se vi hende udhugget i Klippen som Relief, se Perrot-Chipiez V, p. 151. Det er vel hende, Grækerne optog som den Store Moder eller Kybele.

Andre Minder om den fjerne Oldtids Religion, hvis Guder de senere Grækere ikke kendte, men mente at genfinde iblandt Herosmythologiens Skikkelser, omtales ogsaa hos Pausanias. I 1. Bog 35, 7 fortæller han, at der engang ved den lille By

Fig. 1.

Temenu-thyræ i Lydien¹⁾ efter et heftigt Regnskyl var kommet nogle Menneskeben af overnaturlig Størrelse frem; man sagde, det var Geryones', og paa en fremspringende Klippe over Byen viste man Geryones' Trone. I 5. Bog 13, 7 fortæller han, at paa Bjerget Sipylos, oven over den Store Moders Helligdom, fandtes Pelops' Trone. Denne tænkte Humann at han muligvis havde genfundet paa en vanskelig tilgængelig Klippespids, se Mittheilungen d. arch. Instituts Athen 1888 S. 22 ff., her Fig. 1.

¹⁾ Om denne Bys Beliggenhed se Buresch Aus Lydien S. 162.

Humans Formodning fremtræder som en afgjort Kendsgerning hos W. Reichel i hans Skrift «Ueber vorhellenische Götter-culte» 1897. Han ser heri et Hovedbevis for sin Paastand, at man i den mykenæiske Tid hverken kendte Templer eller Gudebilleder; man opstillede kun Tronstole, hvorpaa man tænkte sig at Guderne toge Plads, og disse Gudestole ydede man saa den Kultus, som egentlig skulde ydes Guderne, «Tronkultus»; ja Altrene selv vare i Virkeligheden saadanne Gudesæder, og ikke, som man i Almindelighed forestiller sig det, Borde, hvorpaa Offeret fremlagdes. Denne Lære gennemføres med stor Energi, og der har været Kritikere, som i det mindste delvis gav ham sin Tilslutning, som Sal. Reinach i *Revue critique* 29. Nov. 1897, p. 389 ff. og Swoboda i *Münch. Allg. Zeitung*, Beilage 5 Aug. 1898; men den almindelige Mening synes dog at være en afgjort Forkastelse. Skønt det derfor maaske kunde synes mindre nødvendigt, skal jeg dog i Betragtning af Spørgsmaalets Vigtighed underkaste det en nøjere Drøftelse.

Først maa det nu vække vor Forundring, at han ikke indskrænker sin Paastand til den mykenæiske Tid, men mener, at den ogsaa bør udstrækkes til Homer, og da Templernes Existens efter de ovfr. S. 252 anførte Steder ikke kan nægtes, mener, at der ikke har været virkelige Gudebilleder i dem, men kun tomme Tronstole. Naar i Iliadens 6. Sang Troerinderne bringe Athene den kostbare Peplos og lægge den paa hendes Knæ, mener Reichel ikke, som alle andre, at der er Tale om et siddende Gudebillede; Præstinden har lagt Kaaben paa den tomme Stol; «damit legt sie es mittelbar in den Schoos der unsichtbar gegenwärtigen Göttin» (S. 55). Mon Homer, hvis Nøjagtighed i at beskrive Enkeltheder Reichel netop gør opmærksom paa, ikke ogsaa kunde have sagt dette, hvis han havde ment det?

Men selv hvad den mykenæiske Tid angaar, da indrømmer R. (S. 59 ff.), at der findes Afbildninger af Guder paa mykenæiske Guldringe, for ikke at tale om de fantastiske Dæmoner paa

Kalkstenspladen fra Mykenæ og de almindelig bekendte raa Stenidoler; men dette skal kun gælde om den underordnede Kunst; Kultusbilleder kan der ikke have været. Hvorfor ikke? Fordi vi ikke have udtrykkelige Vidnesbyrd derom, hvorimod vi have de tomme Tronstole. Men er det ogsaa virkelig Tronstole? At Menigmand i Pausanias' Tid betragtede dem saaledes, er ikke usandsynligt, men det er intet Bevis, og iblandt Nutidens Lærde er der ogsaa flere, som G. Perrot og E. Fabricius, der ikke dele denne Opfattelse. Den saakaldte Pelops' Trone er, som det ses af foranstaaende Afbildning (Fig. 1), en Indskæring i en brat skraanende Klippe, hvorved der dannes et paa de tre Sider af lodrette Vægge omgivet Rum, 1,55 Met. langt, 1,30 M. dybt og 1,20 M. højt. Lignende Indskæringer, der ikke kunne kaldes Troner, findes andetsteds i samme Egn, se Humann anf. St. S. 33. Perrot, Hist. de l'art V, 61. Lidt nedenfor den omtalte Klippetop har der nemlig ligget en gammel Borg, efter Humanns Mening den, de gamle kaldte Tantalus, en lang smal Akropolis, 150 M. lang, 25 M. bred, hvori han talte ca. 20 Boliger; Klippen er jævnet og tilhugget for at give Plads til disse Huse. Disse Pladser, hvis Bestemmelse bl. a. er tydelig af Hullerne i Bagvæggen, hvori Loftsbjælkerne have siddet, have ganske samme Form som den saakaldte Pelopstrone. Det Indsnit, man betegner med dette Navn, er for lille til at være et Hus; men det kan være gjort for deri at oprejse et lille Kapel, eller maaske blot for at skaffe Læ imod Blæsten for en Offerild, man vilde antænde der. Fabricius antog det for en Vagtpost, og der kunde tænkes flere Muligheder; men at det skulde være et Gudesæde, vilde vist ingen have gættet paa, naar man ikke havde troet, at man her havde fundet det af Pausanias omtalte Monument. Lignende Monumenter siger Sarre, i Archäolog. epigraph. Mittheilungen aus Oesterreich, XIX S. 34, at han har fundet i Lykaoniens Bjerge, men vi savne nærmere Beskrivelse. Ogsaa paa Bjerghøjderne i Phrygien findes Helligdomme udhugne i Klippen, se Perrot,

Hist. de l'art V, p. 149. Det er lave firkantede Nischer, i hvilke der staar en firkantet, for oven afrundet Sten; man gaar op til den ad 4 Trin. Perrot kalder disse Monumenter Altre, næppe ganske korrekt. Den opretstaaende Sten ser ud som et Gudesymbol. Vilde man kalde Nischen en Trone, blev det i alt Fald ikke nogen tom Trone. Reichel omtaler ikke disse Monumenter; derimod anfører han S. 13 Fig. 8 fra Øen Chalke ved Rhodos en saakaldet «Doppelthron des Zeus und der Hekate» efter Hiller v. Gärtringen, der i Arch. epigr. Mitheil. XVIII S. 3 beskriver den saaledes: «ein doppelter Thron, etwa 1,30 M. lang, 0,95 hoch (davon 0,40 auf die Lehne, 0,55 auf den eigentlichen Sitz kommen), zu dem eine 0,14 M. hohe Stufe hinaufführt. Die 0,55 tiefen Sitzflächen weisen eine kreisrunde Glättung auf, und eine auf der Vorderseite in späten rohen Zügen eingehauene Inschrift nennt Zeus und Hekate» (Inscr. Gr. Insul. I. 958). Fotografien er aldeles utilstrækkelig til at danne sig en Forestilling om Monumentet. Efter den at dømme, maatte man snarest kalde det et dobbelt Alter, hvortil jo ogsaa de omtalte «kreisrunde Glättungen» vilde passe fortræffelig. Naar det fremdeles siges, at paa Øen Thera ved Apollon Karneios' Tempel er Klippen «bedeckt mit kleineren und grösseren sitzartigen Einbettungen, neben welchen sich Votivinschriften, Götternamen der verschiedensten Art, finden» (Weil i Mitth. d. arch. Inst. Athen 1877, S. 64), tror jeg heller ikke, at der kan være Tale om Sæder, hvilket allerede deres forskellige Størrelse synes at forbyde, men om Fordybninger til Anbringelse af større og mindre Altre eller andre Votivgenstande. I alt, hvad der hidtil er anført, have vi saaledes, saa vidt jeg kan se, ikke fundet nogen i Klippen udhuggen Gude-trone. Derimod findes der virkelig en saadan Stol paa Kretas Vestkyst ovenover Phalasarna, afbildet i Pashleys Travels in Crete II, p. 64, her Fig. 2. Den er kolossal; Sidestykkernes Højde over Sædet angives til 2 F. 11 T. Den kan altsaa ikke være bestemt til et Menneske, og det kan vel være, at man har

tænkt sig, at en Gud kunde tage Plads paa den. Men dette synes at være det eneste kendte Exempel af denne Art. Man kan i alt Fald ikke finde nogen Parallel i den saakaldte Skalopetra (egentlig Didaskalopetra, Lærersten) paa Chios. Efter Conzes Beskrivelse i *Philologus* XIV S. 155 f. og Taf. 1 er ogsaa dette en i Klippen udhuggen Stol med Udsigt over Havet; men den har

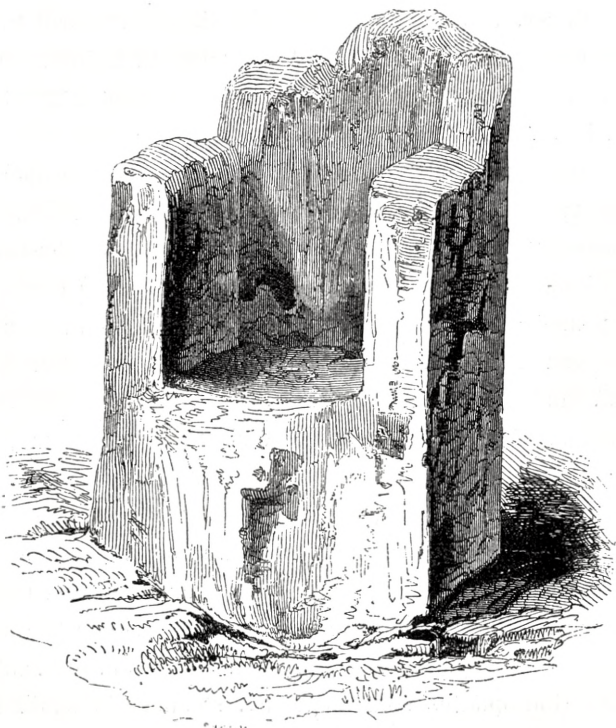

Fig. 2.

kun haft en almindelig Stols Størrelse — Conze sammenligner den med Stolene i Rhamnus — og der har siddet en Figur paa den, formodentlig Kybele, af hvilken Levninger endnu ere tilbage. Da Stolen ved Phalasarna nu heller ikke gør Indtrykket af at være særlig gammel, kan den ikke afgive noget Bevis for, at man i ældgamle Tider, inden man endnu vovede sig til at

udføre Billeder af Guderne, havde ladet sig nøje med at udføre Stole, hvorpaa Guderne kunde tænkes at sætte sig, naar de steg ned til Jorden, og at man da havde ydet selve disse Stole guddommelig Dykkelse.

Forestillingen om Gudetroner mener Reichel at kunne støtte ved Analogier fra andre Folk. Han beraaber sig saaledes paa Jødernes «Pagtens Ark». Som bekendt fortælles der i Samuels Bøger, at naar Israeliterne følte sig altfor haardt trængte af Filisterne, lode de Pagtens Ark bringe til Lejren. Det er Hærskarernes Herres, der endvidere betegnes med **ישב הכרובים** (1 Sam. 4, 4. 2 Sam. 6, 2. Ps. 80, 2. 99, 1), hvilket man oversætter ordret: «han som sidder paa Cheruber» eller, da Cheruber ikke synes at være noget til at sidde paa, «over Cheruber». Men hvad betyder saa dette? Lettest var det vel at forstaa det figurligt som «den der raader over Cheruberne, Cherubernes Herre»; men man er i Almindelighed mest tilbøjelig til at opfatte det rent realistisk om de Guld-Cheruber, der efter 2 Mos. 25, 18 ff. fandtes paa Arkens Laag, en paa hver Ende, med Vingerne udbredte over Laaget, og Ansigterne vendte imod hinanden. Dette Arkens Laag kaldes i Oversættelsen Naadestolen. I v. 22 siger Herren: «Jeg vil komme til Dig og tale med Dig oven fra Naadestolen imellem de to Cheruber». «Imellem» er aabenbart ikke det samme som «paa (over)» i de ovenfor anførte Steder. Her er en Uoverensstemmelse, som vel kun kan hæves, naar man opfatter Udtrykket aandeligt, som ovfr. antydet. At Israels Gud opfattes som ulegemlig, stemmer jo ogsaa bedst med den jødiske Religion; men saa bortfalder tillige enhver Mulighed for at benytte Jahve saaledes som Reichel ønsker det. At «Naadestolen» (**כַּפֶּרֶת**) er Laaget, siges tydelig i v. 21, og det vilde allerede kunne sluttet af, at Maalet er ganske det samme som Arkens, $2\frac{1}{2}$ Alen lang og $1\frac{1}{2}$ Alen bred (v. 10 og 17). Men dette Laag fik en særegen Betydning, idet det en Gang om Aaret, paa Forsoningsfesten, blev bestænket med Offerdyrets Blod (3 Mos. 16, 14), og derved paa en Maade blev Mid-

let til Folkets Forsoning med Herren. Da nu כַּפַּי «at lukke» i Piel bruges figurligt om at dække eller skjule Synden, blev denne Betydning lagt ind i Ordet; כַּפַּיִם blev opfattet som det Synden skjulende eller forsonende Laag. Saaledes oversætter LXX det ved *ἱλαστήριον ἐπίθεμα* eller blot *ἱλαστήριον*, og derefter Vulgata *propitiatorium*. Luther kaldte det «Gnadenstuhl», og den danske Oversættelse følger ham; men hverken Luther eller nogen anden før Reichel har tænkt paa en Stol til at sidde paa, ikke mere end vi gøre det, naar vi tale om en Nodestol, om Stolen paa en Violin eller lignende. Det er derfor fuldstændig vildledende, naar Reichel S. 26 fortæller: «Die *λίβωτος*, die Lade, das ist in unserer Sprache der Thronkasten» (findes dette Ord i noget Lexikon?), «das *ἱλαστήριον ἐπίθεμα*, der Gnadenstuhl nach Luthers Uebersetzung, ist die durch eine Lehne zum Thronsitze hergerichtete Decke des Kastens». Forfatterens nærmere Udvikling af, hvor snildt Moses havde baaret sig ad, idet han benyttede «Jahvetronen» til Opbevaringssted for Lovtavlerne, maa de lysthavende helst læse hos ham selv; os vedkommer det ikke; det er klart af det foregaaende, at en «Jahvetrone» aldrig har existeret, og at ingen Jøde har tænkt paa noget saadant, naar han sagde, at Herrens Aand dvælede over Arken.

Paa samme Maade forholder det sig med Reichels Paa-beraabelse af Johannes' Aabenbaring 2, 13, hvor det store Alter i Pergamos kaldes Satans Trone¹⁾. Det er det samme billedrige Udtryk, som vi ogsaa have set ovfr., da vi omtalte, at Armenierne kaldte deres Bjerg Nahats Trone; ingen vil dog mene, at Bjerget har haft Form af en Trone. Ja det er det samme som vi kende fra Bjergprædikenen (Matth. 5, 34): I maa, ikke sværge, hverken ved Himmelen, thi det er Guds Trone, eller ved Jorden, thi det er hans Fodskammel.

Med større Ret kunde Reichel synes at benytte Herodots

¹⁾ Se min Pergamos S. 107.

Fortælling (VII, 40) om at Xerxes, da han begav sig paa sit store Erobringstog til Hellas, lod den øverste Guds Vogn køre foran hans egen. Den blev trukken af otte hvide Heste, men Kusken gik ved Siden; thi paa Vognen maatte intet Menneske stige op; det var Gudens Trone. Heri ligger unægtelig en Antydning af, at man har tænkt sig Gudens Nærværelse der, og dette har ikke forundret Herodot særlig; det har snarere forekommet ham som et vel bekendt Træk. Naar Grækerne ofrede til Guderne, tænkte de sig jo, at disse indfandt sig paa Stedet for at modtage Offeret, og undertiden gav de denne Tanke Udtryk ved at sætte Bænke eller Stole til dem. Porphyrios fortæller saaledes (Vit. Pythagoræ p. 34, Kiessling), at Pythagoras besøgte Zeus' Grotte paa Kreta og der saa den Tronstol, som man en Gang om Aaret lagde Hynde eller Tæppe paa til Zeus (*τὸν στορνύμενον ἀπὸ κατ' ἔθος θρόνον ἐθεάσατο*), og paa Parthenonsfrisen se vi, at der gøres Forberedelser til at modtage Guderne paa lignende Maade¹⁾. Gudegæstebud, *θεοξένια*, kaldte man saadanne Fester, og de fejredes paa mange Steder i Hellas, saaledes for Apollon i Delphi og i Pellene i Achaia, for Dioskurerne bl. a. i Sparta, Tarent, Rhodos og i Akragas (se Pindar Ol. 3). Et Vidnesbyrd derom er den i Roschers Lexikon d. Mythologie I, S. 1169 afbildede Vase, hvor man ser en Løjbænk til to Personer, og ovenover den i Luften Dioskurerne til Hest; de ligge ikke paa Løjbænken; det er ikke noget realistisk Billede, men en Antydning af, at det er dem, Bænken er bestemt for. Romerne gik videre. I de Lectisternier, som de fra Aar 399 af og til fejrede, naar særlige Jærtegn krævede det, stode Bænkene ikke tomme, men man lagde virkelige, paaklædte Gudebilleder paa dem (Liv. XL, 59), ligesom man ved Ligbegængelser lod den afdøde følge til Graven af levende Mennesker iførte hans Forfædres Embedsdragter. I Sammenhæng hermed kunde man maaske ogsaa omtale den

¹⁾ Se Vidensk. Selsk. Oversigt 1895, S. 12.

κλίνη Ἥρας, som Pausanias (II, 17, 3) saa i Heræet ved Mykenæ, og de to Marmorstole for Nemesis og Themis i Rhamnus (Unedited Antiqu. of Attica by the Soc. of Dilletanti ch. VII, pl. V. Corp. Inscr. Att. II, n. 1570—71); men at anføre alle de Stole og Bænke, der findes omtalte i Gudernes Templer eller optegnede i Tempelinventarerne, vilde sikkert føre os ud i det uvedkommende¹⁾, og vi have jo ogsaa Exempler nok i dem, der virkelig ere betegnede med Gudens Navn. Men ved intet af disse finde vi den mindste Antydning af, at de vare andet end almindelige Anathemata, end sige at man skulde have ydet dem nogen egen Kultus.

Den berømteste Gudetrone, der omtales, er den Amyklæiske Apollons. Pausanias fortæller i 3. Bogs 18.—19. Kap., at i Nærheden af det gamle Amyklæ, der før Dorernes Erobring var Lakedæmons Hovedstad, stod et kolossalt Billede af denne Gud; han anslaar dets Højde til 30 græske Alen, d. e. c. 14 Met. Det var en formløs Broncesøjle, hvorpaa kun Hovedet, Armene og Tærne vare virkelig udførte. I det 6. Aarh. forgyldte man Ansigtet, og man vilde gerne gøre endnu mere Ære ad det gamle Idol. At bygge et Tempel over denne Kolos, lod sig ikke godt gøre; man lod da en Kunstner ved Navn Bathykles, som man indkaldte fra Magnesia i Asien, bygge en Trone uden om den, et pragtfuldt og billedrigt Arbejde, sikkert af Bronze ligesom Kolossen. Pausanias giver en udførlig Beskrivelse af denne Throne, men desværre uden at give nogen tydelig Forestilling om Helheden. Archæologernes Forsøg paa at klare dette Spørgsmaal have hidtil været lidet tilfredsstillende²⁾. Det eneste kendte Monument, der kunne synes at afgive en Anologi, er Mønterne fra den lille By Ænos i Thrakien (afbildede

¹⁾ Den hos Reichel S. 7 afbildede Terracottastol er et ganske ubetydeligt Anthem, ligesom ogsaa den hos Furtwängler, Meisterwerke S. 703 afbildede.

²⁾ Se min Afhandling om den Amyklæiske Apollons Trone i Nordisk Tidsskrift for Filologi, 3. Række IV (1895—96) S. 145 ff.

hos Reichel Fig. 5 og 6, her Fig. 3), hvor man ser en Herme opstillet paa en Stol, ligesom man i Etrurien undertiden finder den med Menneskehoved forsynede Askekrukke staaende paa Sædet af en Stol. Det er sikkert et gammelt Gudebillede, men vel at mærke ikke, som Reichel og hans Forgænger Furtwängler mene, en Kolos; en saadan vilde Sædet ikke kunne bære, og en Søjle under dette er der ikke. Det er sikkert et lille, formodentlig himmelfaldent Træbillede, som man har hædret ved at give det en Stol. Der er saaledes vel en Lighed i Tanken, men ikke i Udførelsen. Det er os stadig lige gaadefuldt, hvorledes Stolen har været anbragt uden om Guden, og Sædet, som Guden jo ikke kunde benytte, var aabent baade

Fig. 3.

Fig. 4.

i Midten, hvor Guden stod, og til Siderne, hvor der var flere «Sæder». Reichel mener nu (S. 15), at man bør vende op og ned paa Historien; Kolossen er ikke det ældste, men Tronen; Gudebilledet er anbragt senere i denne; thi han er overbevist om, at den mykenæiske Tid ikke kendte Gudebilleder, men kun dyrkede tomme Stole. Han nægter naturligvis ikke, at Bathykses' Trone har været meget yngre end Kolossen, men han antager, at den har været «en Ombygning af den ældre Helligdom». Men havde Stolen været det ældste, hvor kunde man saa falde paa, naar man vilde gøre en Gud til Stolen, ikke at lade ham sidde paa denne, men at forme ham som en stor Støtte, der ikke kunde sætte sig? og mente man, at man kunde erstatte den ældgamle hellige Stol med en ny, hvorfor fornyede man saa ikke ogsaa Apollofiguren i Stedet for at beholde den

gamle, meningsløse Opstilling? Nej Reichels Fremstilling strider lige saa meget imod den simple og fuldt troværdige Overlevering som imod al Sandsynlighed. Der er vist ikke mange, der ville lade sig imponere ved at se, hvor nøje han ved Besked om disse af ham antagne mykenæiske Tronstole. «Sie erheben sich», læse vi S. 52, «meistens unter freien Himmel und sind aus massiven Gebälk construirt und unter dem Sitzbrette noch besonders durch eine Säule gestützt, als wären sie bestimmt eine Last zu tragen, deren Gewicht ihrer Ausdehnung entspräche». Dette Fantasibillede er lavet efter den amyklæiske Apollo og æniske Mønter; men Søjlen har han laant fra den her, Fig. 4, afbildede mykenæiske Guldring, der i hans Bog fremtræder som Udgangspunktet for Undersøgelsen.

De mykenæiske Guldringe indtage en ejendommelig Plads i Rækken af de antike Monumenter og ere ingenlunde lette at tyde. Materialet er sparsomt, og ingen litterære Kilder komme os til Hjælp. Det er behandlet af Perrot i *Hist. de l'art dans l'antiquité VI*, p. 845 ff., og senere af H. v. Fritze: «Die mykenischen Goldringe und ihre Bedeutung für das Sacralwesen» i *Strena Helbigiana* (1900) S. 73 ff. Her, som saa ofte i den primitive Kunsts Fremstillinger, fortælles Handlingen ret tydelig, men selve Handlingerne ere os ofte fremmede, og for saa vidt de ere religiøse, tilhøre de en Kultus, vi ellers ikke kende; de høre snarere hjemme i Orienten end i Hellas. Vi se religiøse Danse og Optog, Tilbedelse, Udsmykning med Grene og Blomster af hellige Steder og Genstande, vi ikke kende. Den af Fritze n. 5 afbildede Opsats er os lige saa gaadefuld, som det saakaldte «hellige Træ» paa de assyriske Monumenter og Ægypternes «Tat» eller «Dad». Den her ovfr. afbildede Ring, Fig. 4, viser et Optog af tre Kvinder, der med Grene i Hænderne og med tilbedende Gestus bevæge sig henimod en Genstand, der selvfølgelig maa have en hellig Karakter. Reichel siger, det er en Stol med Ryg, en Gudetrone. Ogsaa O. Kern (*Strena Helbigiana* p. 155 f.) antager det for en Tronstol, og sammen-

ligner den med Stolene paa de gamle lakoniske Gravmonu-
 menter; men han tror ikke paa Reichels Gudetrone; det skal
 være en afdød Fyrstes Stol, som de tre Kvinder smykke med
 deres Grene. Men hvorfor er Stolen da tom? Hvorfor sidder
 den afdøde Fyrste ikke paa den, saaledes som han sidder
 paa sit Gravmonument? Nej, Fritze har Ret i at det er ikke
 hine, meget senere Gravmonumenter, man bør fremdrage til
 Sammenligning, men andre mykenæiske Guldringe, og paa en
 af disse (Fritze n. 8) finder man en utvivlsom Stol, hvis Ryg
 ser ganske anderledes ud. Tzuntas & Mannat (*The Mycenaean
 Age* p. 304) ville heller ikke kalde den omtalte Genstand en Stol;
 det er efter deres Mening et Tempel. De finde, at det i høj
 Grad ligner de bekendte Guldblikplader fra den 3. og 5. Grav

Fig. 5.

paa Borgen i Mykenæ (afbildede bl. a. hos
 Schuchhardt, Schliemanns Udgravninger,
 Fig. 183). De antage altsaa, at ligesom
 hist Duerne ere for store i Forhold til
 Huset, saaledes har Kunstneren ogsaa her
 sat sig ud over dette Hensyn og gjort
 Templet meget mindre end Menneskene.

Men dette modbevises af en anden Guldring (Fritze n. 1, her
 Fig. 5), hvor vi se den samme Genstand to Gange, og over den
 ene af dem bøjer en Kvinde sig hen, saaledes at her ikke kan
 være Tale om nogen Forskel i Forholdene. Mig forekommer
 det, ligesom Perrot (*Hist. d. l'art VI*, p. 842), at det maa være et
 Alter, og jeg tror ogsaa at kunne gøre Rede for den Forhøj-
 ning paa Siden, som Reichel har antaget for en Stoleryg.

Reichel har heller ikke noget imod at kalde det et Alter,
 men han vil tillige, og først og fremmest, kalde det en Gude-
 trone; thi disse to Ting ere for ham et og det samme. For
 at vise, at et Alter kan være en Stol og en Stol et Alter, be-
 raaber han sig væsentlig paa gamle Vasebilleder. Alterets al-
 mindelige Form er nu tilstrækkelig bekendt; vi behøve blot at
 henvise til Daremberg-Saglio, *Dictionnaire des Antiquités I.*

Det er en firkantet Blok, der dog for det meste har en op-højet Rand paa hver Side, oprindelig ganske firskaaen, som paa François-Vasen, paa Orestesvasen i Neapel, paa en Vase i British Mus., Catal. IV, pl. I o. m. a.¹⁾, senere afrundet og formet som Voluterne paa det ioniske Kapitæl, som det er vel bekendt fra utallige Vasebilleder og virkelige Exemplarer. Enkelte Gange er der ogsaa en Rand bagtil, og denne kan da formes som en dekorativ Gavl, se Gerhard Auserl. Vasenb. I, Taf. 28, Antiquités de Bospore pl. 36 o. a.; men fortil er der aldrig nogen Rand. Dens Hensigt har nemlig været at hindre det Offer, man lægger paa Alteret eller Brændestykkerne, hvis der skal antændes et Baal, fra at glide ud til Siderne eller bagtil.

Fig. 6.

Forfra lægger man Offeret eller Brændet ind, og Resterne eller Asken tages ud forfra.

Paa enkelte gamle Vaser finde vi dog ogsaa en anden Form, som kan antages at være ældre, da den ogsaa findes paa babyloniske Cylindre. Her er ingen Rande paa Siderne, men selve Alterets Overflade er delt i to Dele af hvilke den bageste er højere end den forreste. Reichel kalder dem Ober- og Unterstufe, en lidet heldig Benævnelse, da der ikke er Tanke om at nogen skal gaa paa dem. Den her Fig. 6 efter American Journal of Archeology VI, pl. XVII, 4 afbildede Cylinder viser et saadant Alter, over hvilket der udgydes et Drikoffer; paa den

¹⁾ Fabricius de architectura Græca p. 73 f. kalder disse Rande *κρατευαί* efter Iliad. 9, 213.

øverste Afsats ligger noget, der vel kan antages for Offerkager. Et lignende Alter ser man i samme Tidsskrift II, S. 263, Fig. 30; der ligger Offerkagerne paa den nederste Afsats; paa den øverste staar en Skaal. Ogsaa Reichel meddeler et saadant Alter S. 45, Fig. 16, her Fig. 7; der brænder Ilden i et Fyrfad paa den

Fig. 7.

nederste Afsats; paa den øverste ligger et Vædderhoved. Paa en gammel attisk Vase, som R. afbilder S. 41, Fig. 11 (her Fig. 8) brænder Ilden ligeledes paa den nederste Afsats; paa den øverste staar en Fugl, formodentlig en Ravn. Paa en Vol-

Fig. 8.

centisk Vase, der er afbildet i Gerhards Auserl. Vasenb., nøjagtigere hos Overbeck, Bildwerke des thebischen und troischen Heldenkreis, Taf. XV, 11, og derefter hos Reichel Fig. 17, fremstilles Troilos' Drab. Det ulykkelige Offer er stillet op paa Alterets øverste Afsats, og Achilles, der er i Færd med at gennembore

ham med sit Sværd, sætter den ene Fod op paa den nederste Afsats. Det synes herefter klart, at man har antændt Ilden paa den nederste Afsats, medens de Dele af Offeret, der vare bestemte til Guderne, have været henlagte paa den øverste, inden de bleve brændte. Reichel mener, at man har tænkt sig Guderne siddende der, og finder dette udtrykt i et Par antike Vasebilleder; men i intet af disse er der fremstillet noget Alter; det er ganske almindelige Sæder. Det ene, Fig. 10, en kyrenaisk Vase, viser Zeus siddende med Fødderne paa en lav Skammel, der ikke kan kaldes den nederste Afdeling af et Alter; men, siger Reichel S. 40 f., «denne maa naturligvis tænkes forlænget et godt Stykke nedefter, saa at Alterformen fremkommer». Det andet Billede, Fig. 12, af en nederitaliensk Komedievase, viser den travesterede Zeus siddende med Tordenkilen i Haanden paa et plumpt Sæde med Ryg. Efter Reichel skal ogsaa dette være et Alter. Guden skulde nu rigtignok efter hans Lære sidde paa «die Oberstufe» medens han her sidder nedenfor; men, siger han, «das gehört zum Witz der Scene». Lad den følge ham, der kan! Nej, Guderne sidde ikke paa Alteret og stikke ikke Fødderne ind i Offerilden. Alteret er det Sted, hvor man fremlægger Offeret til dem; det er et Bord og ikke en Stol. Man har ondt ved at tro sine egne Øjne, naar man hos Reichel S. 40 læser: «Ich läugne, dass die *βωμοὶ* von Haus aus ihrem Wesen nach immer Tische sind; sie sind Sitze, oder vielmehr im eben angedeuteten Sinne Combinationen von Sitz und Tisch». For at betegne denne mærkværdige Kombination opfinder han et nyt Ord «Thronaltar», og dette Ord anvendes saa ofte og med saa stor Sikkerhed, at Læseren tilsidst er nær ved at tro, at en saadan Ting virkelig har eller dog har haft nogen Mening. Nej, en Stol bliver ikke et Bord, fordi man i en snæver Vending sætter et Fad hen paa den, og et Bord bliver ikke en Stol, fordi en Skrædder sidder paa det. Et Alter ophører ikke at være hvad det er, fordi en ulykkelig, der forfølges af en Fjende, springer op paa det for at søge Gudens Beskyttelse,

som Telephos, Kassandra o. A. Reichel spørger S. 46: «Hvorfor var det ikke nok, at en *ἰκέτης* rørte ved Altret? Det er jo dog kun en symbolsk Handling». Ja hvem siger, at det ikke var nok at røre ved Altret? Men naturligt er det, at den, hvem Faren truer, klynger sig saa fast som muligt til sit Frelsens Anker, og Voldsmandens Betænkeligheder maa voxe, jo større Anstrengelser der kræves. «Nein», siger Reichel, «er setzt sich nicht auf den Tisch, sondern auf den Thron des Gottes, mit anderen Worten, dem Gotte in den Schoos». Derved, mener han, bliver han optaget i Gudens egen Familie eller Gens, og Guden er da efter Blodhævnens Lov forpligtet til at straffe den, der dræber ham. Dette er en ganske ny Betragtning. Er det blot for at øve Blodhævn, at Guden straffer en saa formastelig Krænkelse af hans Hellighed? Er det maaske ogsaa Blodhævn og Familiehensyn, der gør at han straffer den, der sværger en falsk Ed ved hans Navn?

Paa en af de her omtalte Vaser (Reichel Fig. 15 efter Gerhard Auserl. Vas., Taf. CCXIV. Overbeck, Bildwerke, Taf. XXV, 23) ser man Priamos, som, forfulgt af Neoptolemos, er sprunget op paa et Alter. Dette er afbildet med den i den senere Tid uundgaaelige Volute. Reichel ser deri (S. 45) «eine Polsterlehne für den linken Arm; der Gott soll beim Speisen liegen, wie es die Menschen dieser Zeit gewohnt sind». Her havde vi altsaa et klart Bevis paa at Alteret er en Løjbænk. Forfatteren er ledet paa Vildspor derved, at Tegningen kun viser een Volute og ikke to. Sagen er, at den kun giver det halve Alter, saaledes som det tydelig ses paa den prægtige Bologneser-Vase, Monum. d. Inst. XI, Tav. 14, hvor vi finde den selvsamme Komposition, kun i en bedre Udførelse. Saaledes kunde det jo ogsaa være, at paa den mykenæiske Guldring den Spids, som Reichel antog for en Stoleryg, kun var Afslutningen af den ene Side af Alteret, og at man burde tænke sig en lignende paa den anden Side, der ikke var kommen med paa Billedet. Saaledes viser det sig paa Ringen n. 9 hos Fritze (Perrot

VI, n. 429), her Fig. 9. Disse opstaaende Spidser synes ikke at udgaa fra Altret selv, men fra en ovenpaa dette lagt Plade.

I den her Fig. 10 afbildede (Fritze n. 4), hvor vi have et lignende religiøst Optog, er det vistnok den samme Genstand, vi finde gengivet, om end ikke paa samme Maade.

Den viser sig der som en firkantet Opsats med en stor Indhuling i Midten, en Indretning til at modtage det Offer, der lægges paa Alteret, og som altsaa gør samme Tjeneste som de ovfr. S. 267 omtalte Rande.

Ogsaa paa den senere Tids Altre med Volunterne finde vi undertiden ovenover disse en Stenplade, hvorpaa Baalet brænder, se Daremberg-Saglio, Dictionn. p. 350, fig. 418 og Gerhard, Auserl.

Vasenb. IV, Taf. 241, eller et Bækken af Metal, der kan gøre Tjeneste som Fyrfad, *ἔσχυρα*. Jeg kunde henvise til Gerhards Auserl. Vasenb. I, Taf. 30,

men endnu tydeligere ses Forholdet paa en særdeles smuk Amphora i British Museum, Catal. E n. 269. Midten af Billedet indtages af et Alter, med et Thymiaterion bagved, som det her er

afbildet Fig. 11. Paa den ene Side af Alteret kommer en Kvinde med en Vinkande, paa den anden staar en rustet Krieger, der rækker en Skaal frem for at modtage Drikken og derefter hælde

den ud over Alteret. Den selv samme Form ses ogsaa paa en Skaal i British Museum, E n. 80 (Catalogue of Vases III pl. V);

Fig. 9.

Fig. 10.

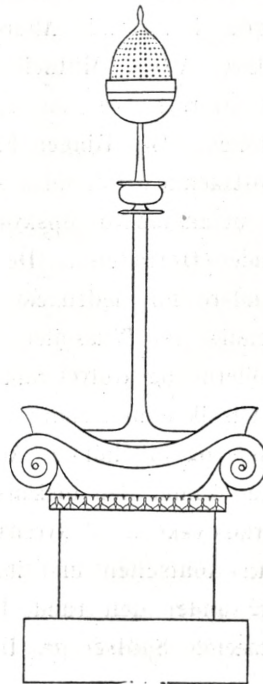

Fig. 11.

der findes Thymiateriet ikke, saa at det er klart, at det ikke hører med til Alteret.

Inden vi forlade de mykenæiske Ringe, maa vi endnu omtale den Søjle, som Reichel i sin ovfr. S. 265 anførte Skildring af den mykenæiske Gudetrone betragter som en væsentlig Bestanddel af denne. Vi finde den i Fig. 4, 9 og 5, men ikke i Fig. 10. At betragte den som en blot Dekoration, som Fritze S. 77 gør, gaar ikke an; det maa være en virkelig Støtte, og en saadan er ikke overflødig, hvor Alteret ikke dannes af en sammenhængende Masse, men har Formen af et Bord med Ben. Thi ligesom vi paa attiske Vaser, hvor der fremstilles en Ofring til Dionysos, undertiden finde et almindeligt Bord opstillet ved Siden af Alteret, saaledes kunde man ogsaa finde massive Stenborde indtagende Alterets Plads, som i Aminos' Helligdom i Athen (Athen. Mittheil. 1896 S. 53), og har Bordpladen da en vis Størrelse, er det rimeligt, at den understøttes af en Søjle i Midten. Paa Ringen Fig. 9 se vi ved Foden af Søjlen et Par opstaaende, lidt udad bøjede Spidser, som man kunde fristes til at antage for opskydende Blade, men som dog vist have en anden Oprindelse. De mykenæiske Søjler vare, som bekendt, tyndere for neden end for oven, og stode, som det var nødvendigt ved Træsøjler, paa en Sten-Basis. Naar senere baade Søjlerne og Gulvet under dem bestod af Sten, var en særskilt Basis ikke nødvendig; den bortfaldt jo ogsaa ved den doriske Søjle og bibeholdtes kun i den italienske Variant deraf, som man kalder den toskanske, i Form af en rund Pude. Paa et Brudstykke af et kyrenaisk Vase, som Böhlau fandt paa Samos (Aus ionischen und italischen Nekropolen, Taf. X, 4) viser der sig under den runde Pude endnu en firkantet Plade med opstaaende Spidser paa Hjørnerne¹⁾, Fig. 12. Det er vel en lig-

¹⁾ Böhlau's Forklaring (S. 127) af Bygningen som en Tholos, paa hvis Hvælving Trophonios eller Agamedes er i Færd med at sætte Slutstenen, er ganske uantagelig. Der kan ikke være Tvivl om, at det virkelig er,

nende Indhegning, der paa den mykenæiske Ring omgiver Søjlels Fod.

I Fritzes Tydning af Ringen Fig. 9 er der endnu en Misforstaaelse, der bør berigtiges. Han siger, at Alteret har «zwei Eck- und ein Mittelakroterion», og hans Tilføjelse: «wie sie häufig auf antiken Monumenten vorkommen» er højst besynderlig. Et Mellemakroterion forudsætter en Gavl, over hvis Midte det kan staa, men her er der ingen Gavl; Fritzes «Mittel-

Fig. 12.

akroterion» er aabenbart en Lue. Med Hjørneakroterierne forholder det sig noget anderledes. I denne rent geometriske Tegning er det vel sandsynligt, at de her afbildede opstaaende Stykker ikke skulle tænkes blot paa Hjørnet, men som Enderne af en Rand langs med Siden af Alteret, som paa Ringen Fig. 4 og paa Vasen i Gerhards Auserlesene Vasenbilder III, Taf. 155; men Hjørneakroterier finde vi oftere paa den senere Tids Mo-

hvad B. ikke vil indrømme, Sisyphos der ruller Stenen op ad Skrænten. En saadan Skraaning som den her fremstillede findes hverken i en Tholos eller i nogen anden Bygning.

numenter, som paa Alteret i Gaarden omkring Isistemplet i Pompeii (Overbeck, Pompeii * S. 108) og i det i den samme Helligdom fundne Maleri.

Et elegant udført Exempel fra Bithynien er afbildet i Mittheil. d. a. I. Athen XVII, Taf. V. Et Par romerske Miniaturaltre af Terracotta med Hjørneakroterier findes i Antiksamlingen i København. Man kunde tænke sig, at det maatte være «Alterets Horn», der af og til omtales. Saaledes i det gamle Testament i 1 Kong. 1, 51: «han tager fat paa Alterets Horn og siger: Kong Salomo skal sværge mig paa denne Dag, at han ikke vil dræbe sin Tjener med Sværd»; smlgn. 2, 28. Jerem. 17, 1. Af den græske Litteratur anføres Anthol. Palat. VI, 10, 3: *Βωμόν τοι κεραοῦχον ἐδείματο τόνδε Σέλευκος*, og Nonnos Dionys. XLIV, 97: *εὐχεράω παρὰ βωμῶν*. Uagtet det er sene Forfattere, der anføres, er dette dog naturligvis ikke nogen ny Opfindelse, men en gammel Overlevering. Dog vil jeg paa Grund af denne Forms sjældne Forekomst i ældre Tider være mere tilbøjelig til at følge den almindelige Mening (se Daremberg-Saglio p. 351), at det er Voluterne, der menes med Hornene; dem har man jo ogsaa enkelte Gange dekoreret som Vædderhorn.

II.

Vi have ovfr. S. 253 bemærket, at Alteret er ældre end Templet. De enkeltstaaende Altre vare undertiden meget store. En udførlig Beskrivelse af et af disse, Zeus' Alter i Olympia, er opbevaret hos Pausanias, 5. Bog, Kap. 13, 8 ff. «Den olympiske Zeus' Alter er omtrent lige langt borte fra Pelops' Helligdom og fra Heres Tempel, men ligger foran dem begge. Nogle sige, at det er opført af den idæiske Herakles, andre, at det er opført af de her hjemmehørende Heroer to Menneskealdere senere. Det er gjort af Asken af de Offerdyrs Bove, der ere ofrede til Zeus, ligesom da ogsaa i Pergamos; thi af Aske er

jo ogsaa Altret for den samiske Hera, der slet ikke er mere anseligt end de extemporerede Altre i Attika, som Athenærne kalde *ἑσχάραι* (α: Ildsteder).» Saaledes ordret efter Haandskrifterne. Stedet er sikkert forvansket; thi det er ikke sandsynligt, at der i Pergamos skulde have været et saadant Alter for den samiske Here; men der staar aabenbart intet om det, som man vil læse ud af Stedet, at det store Alter i Pergamos, som Eumenenes II opførte, skulde bestaa af Aske, hvorpaa som bekendt de forefundne Levninger heller ikke i mindste Maade tyde. «Det olympiske Alters første Terrasse (*κρηπίς*), som kaldes *πρόθυσις* (Forofring), har en Omkreds af 125 Fod, men den ovenpaa denne staaende Del har en Omkreds af 32 Fod¹). Alterets hele Højde beløber sig til 22 Fod. Selve Offerdyrene har man for Skik at slagte paa den nederste Del, Prothysis, men Bovene bærer man op til den øverste Del af Alteret og ofrer dem der. Til Prothysis føre fra begge Sider Trin op, som ere gjorte af Sten, men Stykket fra Prothysis til den øvre Del af Alteret har Trin af Aske. Til Prothysis er der Adgang baade for unge Piger og for gifte Koner, naar de ikke ere udelukkede fra Olympia, men derfra til det øverste af Alteret have kun Mænd Lov til at stige op. Der ofres til Zeus ogsaa udenfor den store Fest baade af private og hver Dag af Eleerne. Men Spaamændene vogte hvert Aar paa den 19. Dag i Maaneden Elaphios og bringe da Asken fra Prytaneet derhen. De blande den med Vand fra Alfeos-Floden og saa stryge de den paa Alteret; andet Vand er det ikke tilladt at bruge til at væde Asken med.» Hertil maa føjes Kap. 15, 9 om Arnestedet (*ἑστία*)

¹) Ogsaa dette Sted er korrupt. Der staar: *τοῦ δὲ ἐπὶ τῇ προθύσει περιμετροῦς ἐκάστου πόδες δύο καὶ τριάκοντα*. Ordet *ἐκάστου* er uforstaaeligt. Man har rettet det til *ἐστὶ σου*, eller endog helt udeladt det, for ikke at tale om andre mindre sandsynlige Rettelser. Puchstein i *Jahrbuch d. arch. Inst.* 1896 S. 74 foreslaar *ἐχατὸν*, og antager, at Alterets højeste Del ikke laa ovenpaa den nederste, men tæt ved Siden af den; men der staar jo det modsatte. Paa Grund af denne Korruptel kunne vi naturligvis ikke stole paa Tallet 32, eller deraf drage nogen Slutning om det egentlige Alters Størrelse.

i Prytaneet. «Ogsaa dette er gjort af Aske, og paa det brænder der Ild hver Dag og hver Nat. Fra dette Arnested bringer man Asken, som jeg ovfr. har omtalt, til Olympierens Alter, og det, der bliver bragt derhen fra Arnestedet, er ikke det ringeste Bidrag til Alterets Størrelse.»

Askealtre omtales ogsaa andensteds, som Apollon Spodios' Alter i Theben (Paus. IX, 11, 7). Asken fra Brændofferet blev liggende paa Stedet. Sammen med Offerdyrenes Ben, Horn og andet Affald dannede den en Dynge, der ved at vædes med Vand forvandlede til en Masse, der kunde størkne i Solen ligesom Ler. Denne gav man en regelmæssig Form og overstrøg den med Kalk, hvorpaa der anbragtes modellerede og malede Ornamenter. Denne Pudsning blev gentaget jævnlig, maaske hvert Aar. Fremgangsmaaden ser man tydelig paa det lille Herosalter i Olympia, hvor man har kunnet udskille mere end 12 Lag Puds over hinanden, hver med sin Maling, se Curtius i Monatsberichte d. Berliner Akademie 1882. Böttichers Olympia S. 323. Et Askealter synes ogsaa paavist af Koldewey i Neandrea (51. Berlin. Winckelmannsprogram) i en firkantet Kvaderstensindhegning, der fandtes opfyldt af Jord, Aske, Ben og andet Affald.

Det olympiske Alters Plads mente man at have fundet et Stykke østligere end Heræet og Pelopeet, og af de der fundne Rester udledte man, at dets Grundplan havde været elliptisk (Bötticher, Olympia S. 191). Denne Mening bør dog nu opgives, efter at Puchstein (Jahrb. d. arch. Inst. 1896 S. 53 ff.) har vist, at det snarere maa søges i de betydelige Rester, der findes S. for Heræet, netop, som Pausanias siger, imellem dette og Pelopeet (se Ausgrabungen von Olympia V, 25, 7). Det har uden Tvivl som alle andre større Altre været en aflang Firkant, ligesom ogsaa Pausanias siger, at man gik op paa det «fra begge Sider». Ud over dette kan man ikke sige meget; ej engang Maalene hos Pausanias tør vi stole paa, da Texten er saa usikker. Kun hvis det lykkes at finde monumentale Analogier,

kunne vi danne os en rimelig Forestilling om det olympiske Alter.

En saadan Analogi er imidlertid virkelig fundet i det store Alter i Syrakus, som Kong Hiero II opførte. Efter Diodor XVI, 83 laa denne Pragtbygning i Nærheden af Theatret; den var en Stadie lang og havde en tilsvarende Bredde og Højde. Dens Plads kan endnu ses, og Resterne ere beskrevne af Serra di Falco, *Antichità della Sicilia IV*; fuldstændigere og nøjagtigere af Koldewey og Puchstein, *Die griechischen Tempel Unteritaliens und Siciliens S. 70 ff., Taf. 10.* Diodors Maal er tilnærmelsesvis rigtigt. Ruinen har en Længde af 199,07 Met. (Det attiske Stadion er 177 Met., det olympiske 192.) Bredden er 17,41 Met. Højden kan ikke angives, da kun Fundamenterne ere bevarede. Disse vise dog, at Bygningen har været delt i to Dele efter Længden. Den smallere, vestligere Del, hvor Opgangen har været, antages for Prothysis. Dens Bredde er 5 Met. Af den nordre Ende er saa meget bevaret, at Koldewey derefter har kunnet restaurere Opgangen, eller rettere Opgangene; thi han tænker sig en Trappe ved den nordlige og en ved den sydlige Ende af Vestsiden. Et Par stivt ved Siden af hinanden staaende Fødder, mener han, have tilhørt Telamoner eller Atlanter, der have indhegnet Trappen, ligesom paa Hieros Skib hos Athenæos V, p. 208 b. Flere fundne Arkitekturstykker have givet Bidrag til Restaurationen; men Højden kunne vi kun gætte os til; Koldewey anslaa den til 10,68 M. Men hvad er dette for en uformelig Bygning, der er 300 Alen lang ved Siden af en saa ringe Bredde og Højde? Man maatte jo snarere kalde den en Mur end et Alter. Dog naar man tænker paa, hvilke store Offerfester Grækerne holdt, at der allerede i den fjerne Oldtid omtales Hekatomber, og at 100 Øxne næppe vilde forslaa, naar Herskeren over Hellas' folkerigeste Stad skulde beværte de Hundredetusinder, der kaldte ham Konge, begriber man, at der behøvedes Plads til at udfolde Offerprocessionen og til at fremlægge Offerdyrenes Indvolde og Fedt for

Guderne. Alteret i Syrakus er heller ikke enestaaende. I en meget mindre By, Parion ved Propontis, fandtes et Alter af samme Størrelse, som man beundrede ikke blot for dets Størhed, men ogsaa for dets Skønhed; Mesteren hed Hermokreon, se Strabo X, 5, 7 og XIII, 1, 13. Det var formodentlig en Billedhugger, saaledes som vi hos den samme Forfatter (XIV, 1, 23) læse, at den ephesiske Artemis' Alter næsten helt var udført af Praxiteles.

De sidste Aartiers Udgravninger have gjort os bekendte med en hel Del Altre af anselig Størrelse, om de end ere langt fra at kunne sammenlignes med de nysnævnte¹⁾. De have saa godt som alle den samme langstrakte Form. En Undtagelse herfra danner det store Alter i Pergamos, der er blevet saa berømt ved Gigantomachien. Det er næsten kvadratisk, 37,7 M. langt og 34,6 M. bredt; efter L. Ampelius (8) skal det have været 40 Fod højt. Som bekendt fører der fra Vestsiden en ca. 20 Meter bred Trappe op til en Terrasse, som Arkitekt Bohn, vistnok med Urette, har tænkt sig omgivet med en dekorerende Søjlegang. Paa denne Terrasse, som vi efter Pausanias tør kalde Prothesis, har det egentlige Alter staaet, men det var forsvundet tilligemed hele Terrassen. Nylig synes det dog at være lykkets Schrader dels i Berlin dels i Pergamon at finde en Del Arkitekturstykker, der kunne have henhørt hertil, hvorfra han har leveret et smagfuldt Rekonstrueringsforsøg i Sitzungsberichte der Berliner Akademie 1899, 6. Juli. En væsentlig Indvending er der dog at gøre derimod²⁾. Han henlægger Opgangen til Østsiden, fordi han mener, at det da vilde være mindre iøjnefaldende, at Siderne af Trappeopgangen kun vare ufuldstændig udførte. Dette maatte dog snarere hidrøre

¹⁾ Se min Pergamos S. 109 ff. (i den tyske Udg. S. 85). Reisch i 2. Udg. af Paulys Real-Encyclopädie S. 1663. Flere senere fundne kunne tilføjes, som i Priene Athenes Alter, 13,26 × 7,12, og de ægyptiske Guders, 14,54 × 7,32.

²⁾ Smlgn. Koldewey u. Puchstein Die gr. T. Unteritaliens S. 189 Anm.

fra at Arbejdet ikke var blevet færdigt; der var jo ingen Nødvendighed for, at man skulde begynde netop ved Trappen. Derimod er det utroligt, at man skulde gaa op paa Alteret fra Øst af og altsaa under Ofringen vende sig imod Vest.

Koldewey og Puchstein have i deres nylig udgivne Værk «Die griechischen Tempel Unter-Italiens und Siciliens» særlig haft deres Opmærksomhed henvendt paa de ved Tempelne staaende Altre, og meddelt særdeles vigtige Oplysninger om disse Monumenter, som tidligere Forskere snart have overset snart misforstaaet. De ere nemlig langt mere ødelagte end Templerne, og undertiden ere de helt forsvundne, thi de vare meget lettere tilgængelige for dem, der vilde anvende de gamle Stene som Bygningsmateriale eller til Kalkbrænding. Koldewey og Puchstein have derfor heller ikke kunnet paavise dem alle-vegne, især da de ikke fik Lov til at foretage nogen som helst Udgravning; men de have fundet og undersøgt saa mange, at vi trøstigt kunne sige, at der altid har været et Brændofferalter foran Templet, og at disse altid have haft en lignende Form. Ligesom Kong Hieros ovfr. omtalte Alter have de været langstrakte, men naturligvis ikke i samme Forhold. Ligesom hint have de ogsaa været vendte imod Øst og haft deres Opgang paa den vestlige Side. Hvor Alteret, som i Olympia, havde en egen Prothesis, maa dette altsaa have været den vestlige Del, og en saadan synes at kunne paavises flere Steder, hvor Alterets Fundamenter ved en Mur deles efter hele sin Længde. Vitruv har Ret, naar han IV, 8 siger, at Altrene skulle vende mod Øst, aræ spectent ad orientem; men han har Uret i hvad han tilføjer, at de skulle være lavere end Gudebilledet, for at de ofrende kunne se op til dette. Det er det samme, han udtaler ovenfor i Kap. 5, hvor han foreskriver, at, hvis der ikke er noget til Hinder derfor, skal Templet og Gudebilledet vende mod Vest, saaledes at de, der gaa hen til Alteret for at ofre, ere vendte imod Øst, og under Bønnen og Ofringen paa een Gang se imod Solens Opgang og synes at møde Gudebilledets

Blik (*Aedes sacrae deorum immortalium sic erunt constituendae, uti, si nulla ratio impediērit liberaque fuerit potestas, aedis signumque quod erit in cella conlocatum spectet ad vespertinam caeli regionem, uti qui advenient ad aram immolantes aut sacrificia facientes spectent ad partem caeli orientis et simulacrum quod erit in aede, et ita vota suscipientes contueantur eadem exorientem caelum, ipsaque simulacra videantur exorientia contueri supplicantes et sacrificantes*). Den her givne Regel om Temples Orientering staar i absolut Strid med hvad vi vide fra Monumenterne; Vitruv maa her have ladet sin Fantasi raade. Det er en given Sag, at de græske Tempel regelmæssig vendte imod Øst. Naar nu Alteret foran Templet ogsaa vender imod Øst, og den ofrende skal vende sig imod Solens Opgang, maa han vende Ryggen imod Templet og Gudebilledet. Dette synes urimeligt. Koldewey mener at kunne forklare det ved den i Plutarchs Numa Cap. 14 og andetsteds (se Friedländer i Becker-Marquardts Handbuch d. röm. Alterth. IV, S. 467) omtalte Regel, at man efter Ofringen skulde dreje sig omkring og kaste sig paa Knæ og derefter sætte sig ned. Han mener, at Ofringen foregik imod Øst, men Knæfaldet imod Vest, lige for Gudebilledet. Men der staar intet om, at man kun skulde gøre en halv Vending; de anførte Steder forstaas naturligst om en hel Omdrejning, saa at ogsaa den knælende vendte sig imod Øst. Desuden er her Tale om en romersk Skik; vi læse aldrig om noget lignende hos Grækerne. Vi behøve heller ikke at tage vor Tilflugt hertil, naar vi huske paa, at Alteret er ældre end Templet. Den ældgamle Regel, at man, naar man ofrede til de himmelske Guder, skulde vende sig imod Solens Opgang, forandres ikke, fordi der bagved eller ved Siden af Alteret oprejses et Gudebillede og et Tempel, som ogsaa maatte vende imod Øst. Billedet er jo dog kun en Repræsentant for Guden, og Ofringen ydes ikke til dette, men til Guden selv. Den plumpe Overtro, som gjorde Billedet til ét med Guden, hører den senere Oltid til.

Saadanne Altre foran Templerne have Koldewey og Puchstein eftervist paa følgende Steder:

Lokri, se Taf. 1.

Pæstum.

1. Ved den Bygning, man har plejet at kalde Basilika, men som nu ved det foranliggende Alter er bevist at være et Tempel, se S. 17, og som man forhaabentlig i Fremtiden med Koldewey vil kalde Enneastylen i Pæstum. At Cellen deles ved en Række Søjler paa langs i 2 Dele, forhindrer ikke, at det kan have været et Tempel; det er den Maade, man anvendte i den ældste Tid for at støtte Loftet i saadanne Haller. Vi finde det i Troja (VI c), i Neandrea (51. Berl. Winkelmannsprogram), i det saakaldte Buleuterion i Olympia, i det gamle Tempel i Pompeii (Koldew. S. 47), i det gamle Tempel i Lokri (S. 3), i Apollotemplet i Metapont (S. 39), og i Selinunt i det lille Tempel, der ligger Syd for C (S. 92). I Overensstemmelse hermed har ogsaa Fronten faaet en Søjle i Midten, 9 Søjler i det hele. Thi heller ikke det ulige Søjletal er uforeneligt med Templets Karakter. Det store Olympieion i Akragas har 7 Søjler; og efter Koldeweys Beregning har det samme været Tilfældet med Templerne i Pompeii og Metapont, og i Lokri efter Ombygningen. Templet har heller ikke kunnet faa een stor Dør i Midten; det har haft to, een lige for hvert af de 2 Skibe. Til hvem Templet har været indviet, vide vi ikke. Har der været 2 Guder, giver Billedernes Plads sig af sig selv. Har der kun været een, har Gudebilledet muligvis staaet i et indre Kammer bagved Søjlerækken, som i de ældste selinuntiske Templer og i det ældste Tempel i Lokri. — Enneastylens Alter er 9,1 M. fjernet fra Templets Forside; paa den henimod dette vendte Side ere 4 Trin synlige. Dets Længde er 21,5, dets Bredde 6,26 M.

2. Hexastylen, det lille, i Almindelighed saakaldte Ceres-tempel, har ogsaa sit Alter (S. 23). Det har en Længde af 15 M.

Den vestlige Del af Alteret er ødelagt; den bevarede østlige Del er 3,15 M. bred. Afstanden fra Templet er 29,8.

3. Det store Tempel, der almindelig kaldes Neptuns, har haft et usædvanlig lille Alter, 10,05 langt, 2,89 M. bredt, hvortil dog mulig burde lægges en nu forsvunden Prothysis imod Vest.

Selinus.

1. Det lille Tempel Vesten for Byen, som Koldewey kalder Megaron. Templet er kun 9,52 M. bredt, men Alteret har en Længde af 16,3 og en Bredde af 3,15. Dets Højde kan sættes til 1,10 à 1,20. Der er nemlig saa meget bevaret af den sydlige Ende, at Koldewey S. 84 har kunnet forsøge en Rekonstruktion i Lighed med Altrene paa ældre Vasetegninger og med to smaa monolithe Altre, der findes paa Tempelpladsen. Altret ligger ikke lige midt for Templets Front, men lidt mere mod Syd, saa at de ikke synes at være udførte efter samme Byggeplan.

2. Ved *D*, det nordligste Tempel i den gamle By, er dette endnu tydeligere, idet Alteret ligger skævt for Templet, og dettes sydøstlige Hjørne kommer i Kollision med Alterets Trin (S. 107, Taf. 13). Det er aabenbart, at Alteret har staaet der, før Templet blev bygget.

3. Syd for Templet *B*, men ikke hørende dertil, da *B* har sit eget lille Alter imod Øst, ligger et anseligt Alter, henvend 30 M. langt. Det vender ikke mod Øst, men imod Syd og har sin Opgang paa Nordsiden (S. 92). Hvilken særlig Grund der har været hertil, vide vi ikke. Har det maaske været et Alter for Poseidon, og derfor skullet vende ud imod Havet?

Akragas.

1. Af det til det saakaldte Hercules' Tempel hørende Alter findes i en Afstand af ca. 45 M. foran Templet sparsomme Levninger. Det har haft omtrent samme Længde som Templets Front (S. 152).

2. Det kolossale Tempel for den Olympiske Zeus har i en Afstand af 50 M. foran sig haft et mægtigt Alter, 55 M. langt og 16 M. bredt (S. 153 f. og Taf. 22).

3. Det saakaldte Junotempel har lige midt for Templet et vel bevaret Alter, der synes at have været 14 M. langt, 5,1 M. bredt (S. 170).

De øvrige Tempers Altre ere ikke forefundne.

Étude sur l'autel des Grecs.

Résumé de la première partie de l'article précédent.

Par

J.-L. Ussing.

Qu'est-ce-qu'un autel? La réponse est donnée suffisamment dans le Dictionnaire de Daremberg et Saglio, vol. I, p. 377 ss., et la matière est à peu près épuisée par M. Reisch dans l'Encyclopédie de Pauly-Wissowa, vol. I. C'est «l'indispensable instrument des sacrifices», une élévation quelconque sur laquelle on présente ce qu'on veut offrir au dieu. La première signification du mot grec *βωμός* paraît être celle d'une élévation artificielle. Lorsqu'il s'agit d'un objet employé dans le culte, il s'applique tantôt à un simple tertre ou à un amas de pierres dressé à la hâte, tantôt à un monument de pierres de taille, destiné à servir en l'honneur du dieu aussi longtemps qu'il trouve des adorateurs. C'est le nom du simple dé de pierre sur lequel le pauvre paysan offre ses fruits, ses gâteaux, son lait et son vin, et celui des magnifiques monuments où les rois et les peuples immolent leurs victimes sans nombre pour que la fumée et l'odeur des parties qui appartiennent aux dieux et qui seront brûlées en leur honneur, montent jusqu'au ciel. En somme, tout le monde paraît d'accord que l'autel est une table à offrandes, variant seulement selon la nature et l'étendue des sacrifices. Mais voilà que récemment un archéologue de Vienne, M. Wolfgang Reichel, dans un livre intitulé *Ueber vorhellenische Götterculte* (1897), a essayé de prouver que cette idée serait fautive: l'autel ne serait pas une table, mais un siège (p. 40).

Selon cet auteur, avant Homère, dans l'âge qu'on appelle *mycénéen*, les Grecs n'avaient pas de temples et n'adoraient

pas d'images de dieux. On croyait que ces êtres, auxquels on attribuait une taille énorme, descendaient quelquefois du ciel pour visiter la terre, surtout les sommets des montagnes. Pour les recevoir, on taillait, dans les rochers escarpés, des sièges colossaux où ils pouvaient se reposer. Deux de ces sièges sont mentionnés chez Pausanias; mais comme les idées sur les dieux avaient changé, on n'assignait plus ces sièges aux dieux, mais aux monstres des fables ou aux héros de l'épopée. L'un, situé près de Téménouthyrai en Lydie, était appelé le trône de Géryon (Paus. I, 35, 7), l'autre, au mont Sipyle, était appelé le trône de Pélops (Paus. V, 13, 7). C'est celui, que M. Humann croyait avoir trouvé au point culminant de l'acropole antique, qu'il prend pour la Tantalus des fables; v. ci-dessus fig. 1, p. 255, Perrot & Chipiez, *Hist. de l'art dans l'antiquité*, V, p. 62. C'est un enfoncement rectangulaire taillé avec soin dans la pente du rocher. «La paroi du fond a 1^m,10 de haut, la largeur du creux est de 1^m,55 et sa profondeur de 1^m,30. La conjecture est ingénieuse, mais elle n'est nullement certaine, et même si l'on admet que ce soit le même monument dont parle Pausanias, il n'en résulte pas que les barbares des temps reculés qui l'ont creusé, aient voulu en faire un trône. Cet enfoncement est du même genre que ceux qu'on a creusés pour les habitations de l'acropole (v. Perrot, p. 61); seulement, il est plus petit. Ce pouvait être l'emplacement d'une petite chapelle. M. E. Fabricius le prenait pour un poste d'observation. On prétend qu'on a trouvé de semblables monuments sur d'autres points de l'Asie Mineure, mais on n'a rien publié qui soit vraiment pareil. M. Reichel cite (p. 13, fig. 8) un monument trouvé par M. Hiller v. Gärtringen dans l'île Chalke près de Rhodes, et appelé le double trône de Jupiter et d'Hécate. Mais à en juger par la photographie, il ne ressemble pas à un trône; on dirait plutôt deux autels. Les petits enfoncements découverts dans l'île Théra près du temple d'Apolon paraissent des fondements d'autels votifs (v. Weil dans les *Mittheil. d. arch. Inst.*, 1877, p. 69). Ce qu'on appelle *Scalopetra* à Chios, a été une statue assise de Cybèle; v. Conze, *Philologus*, XIV, p. 155. Il ne reste qu'un seul monument qui soit vraiment un siège taillé dans le roc. C'est celui qui se trouve sur la côte occidentale de Crète au-dessus de Phalassarna; v. ci-dessus, p. 259, fig. 2. Mais, de par son aspect, il

ne semble pas remonter à une haute antiquité. De ce seul monument, dont la vraie destination est inconnue, il serait téméraire de conclure que de pareils trônes sans images ont été les vrais et les seuls sanctuaires d'une génération qui se perd dans la nuit des temps les plus reculés.

M. Reichel trouve des analogies chez quelques peuples orientaux. Il en trouve chez les Juifs; c'est l'arche de l'alliance, dont il fait un siège. Nous lisons que, quand ils ne voyaient aucune autre ressource dans la guerre, les Juifs faisaient venir l'arche, convaincus que celle-ci au moins serait toujours protégée par le Seigneur des combats. Ceci n'a rien d'étonnant. Mais la partie la plus sainte de l'arche était le couvercle. C'est lui qu'au sacrifice piaculaire on aspergeait du sang de l'agneau. Partant on disait qu'il couvrait ou cachait les péchés. On l'appelait propitiatoire et on croyait que la grâce de Dieu y était spécialement attachée, ce qu'on exprimait dans le langage figuré de la nation en disant qu'il habitait entre les deux chérubins qui étaient placés sur les deux bouts du couvercle de l'arche. S'ensuit-il que l'arche soit une chaise sur laquelle le Seigneur était assis? Est-ce que le buisson ardent dans lequel l'Éternel apparut à Moïse soit une chaise? Est-ce qu'en appelant le mont Horeb «la montagne de la maison de l'Éternel», le prophète Isaïe (c. 2, 2) pensait qu'il y avait là une véritable maison? Est-ce que saint Jean quand il appelait le grand autel de Pergame le trône de Satan, ne se sert pas du langage figuré, de même que les Arméniens quand ils appellent la grande montagne le trône d'Anahit (v. ci-dessus, p. 253)? On est tenté de croire que cette idée ne serait pas venue à M. R., s'il n'avait pas vu que Luther traduit le mot latin propitiatoire par «Gnadenstuhl». Mais ni Luther ni aucun autre n'ont pris ce mot dans le sens de chaise. Il y a beaucoup de compositions où le mot «Stuhl» ne signifie qu'un tréteau.

On comprend moins difficilement qu'il a eu recours à Hérodote rapportant (VII, 40) qu'en partant pour la Grèce, le roi Xerxès se faisait précéder du char du dieu suprême. C'est un signe de la présence du dieu, mais ce char ne diffère pas essentiellement des sièges et des bancs que les Grecs et les Romains dressaient aux grandes fêtes quand on feignait de recevoir les dieux (*θεοξένια*, *lectisternia*). Ces sièges ne sont pas plus objets d'adoration que les sièges de marbre de Némésis.

et de Thémis à Rhamnus, et tous les autres qu'on avait dédiés dans les temples. Ils appartiennent à l'ameublement du sanctuaire.

Notre auteur s'arrête surtout au trône d'Apollon amycléen, dont il approuve la restauration peu heureuse cependant de M. Furtwängler¹). C'est en s'appuyant sur la description du trône par Pausanias (III, 18—19) et sur les monnaies d'Ainos en Thrace qu'il a hasardé une reconstruction du type de ces trônes de dieux qu'on aurait bâtis dans l'âge mycénéen. Il prétend que le trône d'Amyle est plus ancien que le simulacre du dieu, c'est-à-dire, il n'ose pas contester que le trône de Bathyclès soit de beaucoup postérieur, mais il croit qu'il est dû à une restauration. Il aurait remplacé un trône très vieux, dès l'origine le seul objet du culte, auquel plus tard, lorsqu'on commença à faire des images des dieux, on aurait ajouté le colosse. On n'aurait pas, comme dit Pausanias, construit le trône autour du colosse, mais érigé celui-ci au milieu du trône. Pourquoi donc ne l'a-t-on pas fait asseoir? Cette inversion peu probable ne trouve rien à l'appui ni dans la tradition ni dans ces restes inintelligibles que M. Tzountas a découverts et publiés. On a critiqué sévèrement cette publication; en tout cas il n'est pas vraisemblable que ces restes de murailles soient le soubassement du trône.

Ordinairement les autels régulièrement construits consistaient en une masse compacte quadrangulaire à surface plane et unie. Le plus souvent, cette surface est munie de rebords à gauche et à droite. Quelques vases antiques nous présentent ces rebords comme des marges simplement taillées; v. Daremberg-Saglio, fig. 421 (Fabricius y voit les *κρατευρά* d'Homère, *Il.* IX, 213), mais ils ne tardent pas à devenir des coussins terminés par des volutes ioniques, ornement constant des autels des temps postérieurs. Rarement il y a encore un rebord longeant le dos de l'autel, et ce rebord s'élève même en guise d'un fronton; v. Daremberg-Saglio, fig. 422. Dans la tablette qui couvre l'autel, on trouve quelquefois de légers enfoncements pour recevoir l'offrande, ou des réchauds de métal pour contenir le feu et les cendres (ci-dessus, p. 271, fig. 11); quelque-

¹) Voir mon article dans le *Nordisk Tidsskrift for Filologi*, IV (1895—96) p. 145 ss.

fois on couvre toute la surface de l'autel d'une plaque de pierre afin de la protéger contre l'action destructive du feu.

Voilà l'autel! Est-ce que c'est là un trône? «Oui, répond M. R., c'est précisément le trône du dieu; c'est là qu'il descend prendre place. Les offrandes qu'on lui présente, sont mises dans le sein du dieu, sein qu'on ne voit pas mais dont on s'imagine la présence. Et quand un suppliant, pour éviter son persécuteur, implorait la protection du dieu et que, par un saut, il montait sur son autel, il s'asseyait, dit l'auteur (p. 46), sur le trône du dieu, c'est-à-dire dans le sein du dieu même. Par cette action il entrerait dans la famille du dieu, qui désormais serait tenu de le protéger et de le venger». C'est là une théorie toute nouvelle, savoir que ce ne serait pas assez de toucher l'autel pour obtenir la protection divine, mais qu'il faudrait s'y asseoir, et que le dieu ne se soucierait pas de la violation de son sanctuaire à moins que ce ne fût une violation de sa propre famille. Quelles en sont les preuves? L'auteur s'en rapporte aux vases antiques qui représentent ces scènes avec la plus grande vivacité, mais qui ne disent rien du droit de famille. Il y a même un exemple qu'il a mal compris. C'est le vase de Berlin chez Gerhard, *Auserl. Vasenb.* CCXIV (Reichel, fig. 15; Overbeck, *Gallerie heroischer Bildwerke*, XXV, 22) où Priam est persécuté par Néoptolème. L'autel près duquel le roi s'est réfugié, a la forme ordinaire à volutes, mais comme on ne voit que la moitié de l'autel, on ne voit que l'une des deux volutes. C'est pourquoi M. R. y trouve la ressemblance d'une chaise longue. S'il avait fait un rapprochement avec le vase de Bologne (*Monum. de Inst.*, XI, 14), où la même scène est figurée évidemment d'après le même original, je doute qu'il se fût mépris sur l'intention du peintre. Persistons donc dans notre ancienne opinion qu'un autel est un autel et non une chaise. Il ne cesse de l'être parce qu'un suppliant y monte au moment du danger, pas plus qu'une table ne cesse d'être une table parce qu'un tailleur s'y assied.

Mais il y a des monuments très anciens où l'autel apparaît sous une autre forme. Là, la surface ne forme pas un seul plan, mais est divisée en deux de manière que la partie antérieure est plus basse, la postérieure plus élevée. Les archéologues allemands l'appellent *Stufenaltar*, autel à marches; je préfère l'appeler autel à deux assises, parce qu'on n'y marche

pas. On en voit dans des cylindres babyloniens; v. ci-dessus, p. 267—68, fig. 6 et 7. Dans la dernière, on voit une tête de bélier sur l'assise supérieure, et un réchaud avec sa flamme sur l'inférieure. On trouve la même forme sur un ancien vase attique, p. 268, fig. 8. Ici la flamme est également allumée sur l'assise inférieure; la supérieure est occupée par un corbeau. On trouve la même forme sur un vase à figures rouges (Reichel, fig. 17; Overbeck, XV, 11) représentant la mort de Troïlus. Achille se prépare à percer avec son glaive l'enfant infortuné, qu'il a placé sur l'assise supérieure. Nous pensons donc qu'on brûlait sur l'assise inférieure les victimes qu'on avait d'avance présentées sur la supérieure. M. R. est d'un autre avis. Selon lui, ces autels sont des trônes destinés à recevoir la visite des dieux. Les dieux s'asseyent sur l'assise supérieure; l'inférieure est leur escabeau. C'est ce qu'il croit voir sur quelques vases antiques. Il en cite un de Cyrénaïque (fig. 10. Studnizka, *Kyrene*, fig. 7); mais ce n'est pas un autel sur lequel Jupiter est assis; c'est simplement un siège, et, pour obtenir les deux assises, M. R. est obligé de supposer un prolongement de la partie inférieure au-dessous du tableau. Il trouve la même chose sur un vase italien représentant une scène de comédie (fig. 12. Stephani, *Parerga*, XVIII). Mais même ici non plus le siège de Jupiter n'est un autel. Il s'accorde peu avec la théorie de M. R. que ce n'est pas à l'assise supérieure, mais à l'inférieure qu'on trouve le dieu. Il s'en est bien aperçu; «mais, dit-il, c'est justement là le point comique de la comédie»!

L'appui capital pour l'hypothèse de M. Reichel est un anneau d'or de Mycène (ci-dessus, p. 264, fig. 4), où l'on voit trois femmes s'avancant vers un autel, une main levée comme en acte d'adoration, l'autre baissée et portant des branches destinées, croirait-on, à la décoration de l'autel. M. R. dit que ce n'est pas un autel, mais un trône, parce qu'il est muni d'un dos qui ressemble un peu à celui qu'on voit sur les vieilles pierres sépulcrales de Sparte. Mais il faut comparer les autres monuments du même genre; il y en a plusieurs. On les trouve dans l'*Histoire de l'art* de Perrot et Chipiez, VI, p. 845 ss., et dans un article de M. H. v. Fritze dans la *Strena Helbigiana*, p. 73 ss. Un de ces anneaux (Fritze, n° 8) nous montre une femme assise sur une chaise dont le dos a une forme différente; par conséquent, les pierres de Sparte,

qui sont postérieures de plusieurs siècles, comptent pour rien. D'autres anneaux représentent indubitablement des cérémonies religieuses. On y voit des autels, fig. 4, 5, 9, mais le prétendu dos ne s'y trouve pas. Et en regardant de plus près, on verra que toute la partie supérieure de l'autel, y compris le dos, ne forme pas partie intégrante. C'est une pièce à part qu'on a mise au-dessus de l'autel. Si je ne me trompe, on n'en voit que la moitié comme dans l'image dont nous venons de parler p. 288, et c'est la même chose qu'on voit plus complète, fig. 10, p. 271, appareil destiné à recevoir les offrandes qu'on dépose sur l'autel.

La fig. 9 nous montre une femme assise au pied de l'autel. Des deux coins de ce dernier s'élancent des pointes. M. Fritze les appelle acrotères. C'est possible; v. ci-dessus p. 272. Mais il n'est pas possible que ce qui s'élanche du milieu de l'autel soit un «acrotère de milieu». Cela supposerait un fronton dont il n'y pas trace. Selon toute apparence, c'est une flamme. Ces autels, si nous voyons juste, ne consistent pas en une masse compacte (v. ci-dessus, p. 287); ils ont la forme d'une table, comme celui qu'on a découvert dans le sanctuaire d'Amynos à Athènes (v. *Mittheil. d. arch. Inst.*, Athènes, 1896, p. 289). Il a quatre pieds et il est supporté au milieu par une colonne. On sait que les colonnes mycénéennes diffèrent beaucoup des colonnes doriques. Celle de l'anneau, fig. 9, présente une singularité jusqu'ici inconnue. Autour de sa base s'élèvent des pointes qu'on pourrait comparer aux feuilles qui poussent quelquefois autour du pied d'un monument sépulcral; mais celles-ci paraissent appartenir à l'architecture. Je ne connais rien d'analogue, sauf peut-être ce qu'on voit sur un fragment de vase cyrénéen (v. ci-dessus, p. 273, fig. 12). La colonne cyrénéenne a pour base un tore, et au-dessous du tore une plinthe munie de pointes saillantes sur les quatre coins.

Les anneaux mycénéens offrent beaucoup d'énigmes que nous ne comprenons pas et peut-être ne comprendrons jamais. Il faut attendre patiemment.